

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 38.081.2023
в Одеському національному
університеті ім. І. І. Мечникова

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Буроменського Михайла Всеволодовича на дисертацію
Садової Тетяни Сергіївни на тему «Воєнні злочини проти довкілля за
міжнародним кримінальним правом», подану на здобуття ступеня
доктора філософії з галузі знань 08 – «Право», за спеціальністю 081 –
«Право»**

Актуальність теми дисертації. В Преамбулі Статуту ООН є слова про рішучість народів «позбавити прийдешні покоління нещастя війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе». Нещастя війни – це не лише людські трагедії, це трагедія всього світу, живого і неживого, який війна безжалісно знищує. В умовах війни довкілля перебуває, мабуть, під найменшим захистом: непоправно страждає тваринний світ, забруднюється повітря, знищується родючий шар землі, вигорають ліси. Використання сучасних засобів та методів війни можуть мати катастрофічні екологічні наслідки для територій в тисячі квадратних кілометрів. Все це несе загрозу також економічній безпеці людства, поглиблює продовольчу проблему в світі.

Тому проблема захисту довкілля в умовах збройних конфліктів не випадково стала одним з пріоритетів в міжнародному гуманітарному праві. Основним міжнародним договором у сфері захисту природного середовища під час військових конфліктів є Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище,

1976 року. Її положення було доповнено у Додатковому Протоколі I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1977 р. Звичаєве міжнародне гуманітарне право містить норми щодо охорони довкілля під час збройного конфлікту, норми 43-45 (дослідження Міжнародного Комітету Червоного Хреста «Звичаєве міжнародне гуманітарне право»).

Звісно, говорити про те, що екологічна безпека опинилася безпосередньо в центрі уваги гуманітарного права, поки що зарано. Однак тенденції стають все більш очевидними. Наприклад, хоча Римський статут не передбачає відповідальність за екологічні злочини як такі, у статті 8 «Воєнні злочини» одним зі злочинів назване навмисне здійснення такої атаки, яка заздалегідь спричинить широкомасштабну довготривалу і серйозну шкоду навколишньому середовищу, що очевидно перевищує очікувану військову перевагу. Ще більш показовими є різноманітні акти м'якого права, спрямовані на захист довкілля в умовах війни, передусім, у Всесвітній хартії природи 1982 року та резолюції «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами» 2016 року. Можна стверджувати, що проблема дедалі набуває загострення. Війна, яку розв'язала росія проти України, демонструє її руйнівний вплив на навколишнє середовище та недостатність міжнародних інструментів притягнення російських злочинців до кримінальної відповідальності.

Тема дисертації «Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом» є актуальною саме з огляду на необхідність дослідження питань, пов'язаних з вдосконаленням міжнародно-правового регулювання кваліфікації міжнародних воєнних злочинів проти довкілля за міжнародним кримінальним правом, з'ясування тенденцій розвитку міжнародного кримінального права в цьому напрямку, що має значення для розвитку національного кримінального права.

Наукова новизна отриманих результатів. Постановка мети, сформульовані завдання дисертації, хід їх вирішення засвідчують наукову новизну роботи і визначають її як по суті першу у вітчизняній доктрині

міжнародного права комплексну наукову працю, в якій досліджено міжнародно-правове регулювання кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, теоретичні та практичні аспекти розвитку в міжнародному кримінальному праві інституту відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. Дуже важливим є те, що дослідження проведене, в тому числі, під кутом зору реалізації в Україні міжнародно-правових норм про відповідальність за воєнні злочини.

Заслужують на позитивну оцінку основні висновки цього дослідження, зокрема, хотілося б звернути увагу на такі:

- представляє наукову і практичну цінність обґрунтування в дисертації необхідності зменшення порогу відповідальності за МВЗПД в межах міжнародного збройного конфлікту шляхом заміни кумулятивного переліку ознак шкоди довкіллю на альтернативний та видалення ознаки невідповідності завданої шкоди отриманій військовій перевазі, що в контексті положень РС буде мати таку форму ст. 8(2)(b) (xxvii): «умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю». Не можна сказати, що це питання в принципі не перебувало в науковому дискурсі, однак цінність даного дослідження полягає передусім в тому, що дисертантка виокремила та сформулювала систему юридичних, суспільних, політичних та інших аргументів, які переконливо доводять не лише соціально-політичну доцільність, а й юридичну можливість відповідних змін в міжнародному праві, а також визначила можливі шляхи таких змін. Це є особливо важливим в контексті ініціації авторкою дисертації широкого наукового обговорення необхідності відповідних змін в Кримінальному кодексі України у зв'язку з повноцінною імплементацією відповідних положень Статуту Міжнародного кримінального суду;

- з огляду на зазначене, вважаю необхідним відмітити як беззаперечну новелу пропозиції щодо удосконалення українського кримінального законодавства, зокрема, пропозицією доповнити п. 2 ст. 438² КК параграфом 9, «положення якого б були присвячені саме злочинам проти довкілля: «... 2.

Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру: 9) вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, до якої входить: руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни, руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни, забруднення атмосфери, забруднення космосу, деструктивна зміна клімату тощо»;

- варто погодитися з пропозицією дисертантки доповнити «Елементи злочинів» в Статуті МКС новим описом міжнародних злочинів проти довкілля, що мають місце як під час міжнародного, так і під час неміжнародного збройного конфлікту. У цьому зв'язку обґрунтовано, що потрібно доповнити положення ст. 8(2)(b) пунктом (xxvii) та ст. 8(2)(e) пунктом (xvi). У першому випадку мова йде про характеристику тих МВЗПД, при яких шкода довкіллю вчинялась під час міжнародного збройного конфлікту, а в другому випадку – під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Цілковитою логічною є висловлена в роботі думка про те, що «зазначені пункти могли б містити положення про притягнення до відповідальності за умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад може стати причиною широкомасштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, при якому під довкіллям пропонується розуміти природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос»;

- цікавими є міркування дослідниці про необхідність поширення відповідальності за вчинення міжнародних злочинів проти довкілля також на неміжнародні збройні конфлікти та, як наслідок, у доповненні частини ст. 8(2)(e) Римського Статуту пунктом (xvi), який би визначав як військовий злочин у ході збройного конфлікту неміжнародного характеру також «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю». З таким висновком важко не

погодитися з огляду не лише на поширеність міжнародних збройних конфліктів в світі, а також на надзвичайно низький рівень міжнародного контролю в таких регіонах. Аргументом на користь пропозиції, висловленої в дисертації, є також імплементаційний ефект: держави постануть перед необхідністю приведення законодавства у відповідність з Римським Статутом, учасницями якого наразі є 124 країни світу. Це повною мірою стосується України, яка хоча і не ратифікувала цей договір, але його підписала.

Низка висновків дисертації пов'язана з розвитком та удосконаленням вже сформульованих іншими авторами ідей, тверджень, концепцій тощо.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових результатів. Концепція дисертації є вмотивованою. Структура дисертації є збалансованою за обсягом і змістом. Обраний науковий підхід до розгляду питань, що входять до предмету цієї наукової роботи, є логічним. Робота відзначається послідовністю, взаємозумовленістю концепції, завдань і результатів, цікавим змістовним матеріалом та аргументованістю.

Авторка продемонструвала обізнаність з емпіричним матеріалом, який ліг в основу дисертації. Дослідження спирається на ґрунтовну джерельну базу, необхідну для такого роду досліджень, передусім, рішення міжнародних органів кримінального правосуддя, що в даному випадку особливо важливо. Відчувається вдале володіння сучасними методами наукового дослідження.

Дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням.

Значення результатів дослідження для науки і практики. Сформульовані у дисертації висновки і пропозиції мають теоретичне та практичне значення, вони можуть бути корисними для подальших наукових досліджень в сфері міжнародного права. Висновки дисертації також можуть бути корисними для формування міжнародно-правової позиції України, що охоплюватиме предмет цього дослідження. Матеріали дисертації також знадобляться у навчально-методичному процесі для розробки робочих навчальних програм проведення занять з таких дисциплін, як: «Міжнародне публічне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Міжнародне екологічне

право», «Міжнародне кримінальне право», «Право міжнародно-правової відповідальності».

Зауваження і дискусійні положення дисертації. Відзначаючи високий теоретичний рівень дисертації Тетяни Сергіївни Садової, її наукову новизну і практичну значимість, слід зазначити, що у роботі містяться спірні та дискусійні положення, зокрема:

1. Будь-який збройний конфлікт неминуче ставить під загрозу цілісність довкілля, руйнує екосистеми або суттєво підриває їх цілісність. В цьому сенсі мені здавалось би продуктивним подальший розвиток тези про ставлення до довкілля як до спільної цінності людства, що в перспективі може пов'язувати обов'язок зберігати довкілля в умовах збройного конфлікту з зобов'язаннями *erga omnes*. Дисертантка обмежується тут пошуками об'єкту міжнародного воєнного злочину проти довкілля та лишає поза увагою перспективу визнання імперативною нормою міжнародного права *jus cogens* нанесення шкоди довкіллю, що ставить під загрозу існування екосистем, частиною яких є також люди. Нагадаю, що подібний підхід відомий Комітету з прав людини щодо захисту права на життя в разі стихійних лих та техногенних катастроф. Хоча Комітет не пішов далі загальної юридичної оцінки зобов'язань держав, та і не міг піти далі, важливим є морально-політичний і міжнародно-правовий ресурс самого звернення Комітету до захисту права на життя в умовах екологічних катастроф. Також значний науковий потенціал закладений в розмірковування дисертантки про довкілля як загальний спадок людства. Таку тезу авторка просуває в роботі, виводить її в область зобов'язань загального характеру, але обмежується пошуками об'єкту міжнародних злочинів проти довкілля.

Вважаю, що в подальших дослідженнях дисертантка могла би суттєво розвинути такі ідеї, які наразі лишилися проголошеними в наданій роботі.

2. На сторінках 52-53 дисертантка наводить причини, з яких Україна не ратифікувала Римський Статут Міжнародного кримінального суду. Наведена цитата Є. Крапивіна не може бути відповіддю на питання, що виникло 24 роки тому. За цей час реальні причини відмови в ратифікації трансформувалися,

змінювалися, отримували нове звучання, однак лише одного разу було оприлюднено офіційну причину, що міститься в відомому Рішенні Конституційного Суду України. На мою думку, цільове дослідження цього питання потребує опрацювання значної кількості джерел, а в правовому дослідженні варто було б звернутися до юридичних аргументів (див.: О.Сенаторова, Р.Волинець, І.Касинюк та ін.)

3. На сторінках 38-40 досліджується так званий «контекстуальний» елемент в елементах міжнародних злочинів, передусім, щодо злочину геноциду, міжнародних воєнних злочинів та злочинів проти людяності. В тому, що такий елемент існує, немає сумніву. Однак, щодо злочину геноциду дисертантці не вдалося, на мою думку, довести його існування. Тут, наприклад, варто було б згадати висновок Міжнародного Трибуналу щодо Руанди, згідно з яким про намір вчинити обвинуваченим злочин геноциду можна зробити висновок «на основі загального контексту скоєння інших винних діянь, систематично спрямованих проти тієї самої групи, незалежно від того, чи ці акти були вчинені одним і тим самим злочинцем чи іншими». Можливо, й інші аргументи тут можна було навести, відповідаючи на зауваження.

4. В дисертації правильно пропонується доповнити «Елементи злочинів» в Статуті МКС. Однак дисертантка далі пише про «новий опис складів міжнародних злочинів», або характеризує елементи міжнародних злочинів, використовуючи термін «склад злочину» (наприклад, стор. 37 і далі). В міжнародному кримінальному праві не вживається термін «склад злочину». Для цілей національної імплементації норм міжнародного кримінального права такий підхід є можливим, але не для характеристики в межах міжнародно-правового дослідження.

5. Варто було б переглянути та доповнити список скорочень в дисертації. Наприклад, в списку відсутнє скорочення «РС», яке доволі часто зустрічається в тексті роботи. Можна здогадатися, що мається на увазі «Римський Статут», однак GOOGLE пропонує й інші несподівані рекомендації.

Зазначені у відгуку зауваження жодним чином не ставлять під сумнів теоретичне і практичне значення дисертації Т.С. Садової та запрошують авторку до наукової дискусії.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. У дисертаційній роботі Т.С. Садової запропоноване розв'язання важливих сучасних міжнародно-правових проблем, пов'язаних з вдосконаленням міжнародно-правового регулювання кваліфікації міжнародних воєнних злочинів проти доквілля за міжнародним кримінальним правом.

Дисертація виконана відповідно до визначеного предмету, відзначається високим науково-теоретичним рівнем, глибиною розробки наукової проблеми, новизною підходу до вирішення поставлених наукових завдань. Отримані дослідницею висновки є логічними та обґрунтованими та збагачують правову науку дослідженнями фундаментальних теоретичних положень, що визначають підстави притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за злочини проти доквілля та тенденції розвитку правової науки та практики в цьому напрямку.

Теоретичне та практичне значення дисертації підтверджується використанням її висновків на практиці в наукових статтях, надрукованих у фахових виданнях, обговоренням проблем, піднятих в дисертації, на науково-практичних конференціях.

Вимоги академічної доброчесності в дисертації та наукових працях дотримані.

Робота відповідає спеціальності 081 - право.

Загальний висновок щодо відповідності роботи встановленим вимогам МОН України. На підставі вище викладеного вважаю, що дисертація на тему «Воєнні злочини проти доквілля за міжнародним кримінальним правом» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати. Дисертація та її анотація відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії і встановлені Порядком присудження ступеня

доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 року № 341 та від 19.05.2023 року № 502), та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року № 40. Авторка дисертації – Садова Тетяна Сергіївна, за результатами і на підставі публічного захисту в установленому порядку, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри міжнародного права

Навчально-наукового інституту міжнародних

відносин Київського національного

університету імені Тараса Шевченка,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії

правових наук України

М. В. Буроменський

